

ПРО РАДІОМОВЛЕННЯ МОВОЮ ЕСПЕРАНТО В УКРАЇНІ (20-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.)

Більше ста років функціонує і розвивається планова мова есперанто, створена у процесі пошуків оптимальних шляхів вирішення проблеми спілкування багатомовного людства. Міжнародна мова есперанто – соціально-культурний феномен, універсальний засіб міжкультурного діалогу та людського взаєморозуміння в загальносвітовому масштабі.

Есперанто (есп. **esperanto** – «що сподівається») – міжнародна мова, створена польським лікарем і поліглотом Людовиком Лазарем Заменгофом в 1887 р. на основі поширених європейських мов, інтернаціональної лексики. Вживається есперанто в міжнародному спілкуванні, має на меті створення прямих і рівних можливостей для кожної людини в міжнародних відносинах.

Різні аспекти есперанто руху як соціально-культурного, інтерлінгвістичного феномену знайшли відображення у працях Є. Бокарева, Ю. Дмитрієвської-Нільсон, Д. Власова, Б. Колкера, А. Королевича, А. Короля, С. Кузнецова, Д. Лук'янець, Г. Махоріна, А. Мельникова та ін. Проте слід зазначити, що більшість з наукових праць тільки побічно стосуються досліджуваної теми, мають фрагментарний характер, вимагають всебічного аналізу, перевірки і зіставлення фактів, об'єктивного і неупередженого висвітлення.

Мета статті – висвітлити історію становлення та розвитку радіомовлення мовою есперанто в Україні у 20-ті – середині 30-х рр. ХХ ст.

На фоні світового есперанто-руху відбувалося становлення та розвиток означеного соціально-культурного феномену в Україні, свідченням чого є такі історичні факти:

– 1890 р. – в Одесі організовано перший осередок шанувальників і пропагандистів есперанто;

– 1907 р. – в Тернополі видано перший вітчизняний есперанто-підручник (автор – знаний український есперантист Михайло Юрків);

– початок ХХ ст. – створено інформаційне бюро з пропаганди та навчання есперанто;

– 1913 р. – другий Всеросійський з'їзд есперантистів у Києві;

– 1913 р. – під редакцією Ореста Кузьми виходить перше українське періодичне есперанто-видання – журнал **UkrainaStelo** (у перекладі з есперанто – «Зоря України»), який виходив до кінця червня 1914 р. і впродовж 1922–1930 рр. (після тривалої перерви, спричиненої війсьними

діями). На його сторінках друкувалися переклади творів Т. Шевченка, І. Франка, О. Кобилянської, В. Стефаника, Лесі Українки, М. Коцюбинського, народні пісні, коломийки, статті про творчість українських письменників тощо;

– 1910–1920 рр. – в Коломиї відкривається статутне товариство українських есперантистів «Крайове товариство українських есперантистів «Поступ» («Прогресо»);

– 1922 р. – видано «Українсько-есперантський словник»;

– 1923 р. – започаткування регулярних радіопередач мовою есперанто (Москва, Харків та інші міста);

– 1927–1932 рр. – у Харкові видається щомісячний педагогічний журнал мовою есперанто «Шлях освіти»;

– 1925–1938 рр. – діяльність Всеукраїнського комітету есперанто як підструктури Спілки есперантистів Радянських Республік (1921–1938 рр.); та ін. [26].

Про масштаби розвитку вітчизняного есперанто-руху свідчать статистичні дані. Так, станом на кінець 20-х років ХХ ст. Спілка есперантистів Радянських республік нараховувала 10 000 членів. До 1934 р. було видано більше 200 книг мовою есперанто. Великими тиражами здійснювалося видання підручників, навчальних посібників, словників, періодичних видань і т.п. [26].

Проте в контексті репресивних подій починаючи з середини 30-х років ХХ ст. есперанто в СРСР оголосили «мовою дрібнобуржуазії і космополітів». У 1937 р. було видано спеціальну закриту інструкцію ЦК КПРС, котра забороняла згадувати есперанто у позитивному контексті. Есперанто було проголошено «мовою шпигунів» – з тих пір і з'явилися такі ярлики, як «есперанто – мова мертва, штучна» тощо. За надуманим приводом НКВС було заарештовано і розстріляно багатьох відомих діячів есперанто-руху. Тільки майже після 20-річної перерви в нашій країні було відроджено есперанто-рух [26].

Цікавою сторінкою у розвитку есперанто-руху є радіомовлення міжнародною мовою, що набуло різних форм у 20-ті – середині 30-х рр. ХХ ст.

На початку 1920-х рр. есперантисти звернули увагу на радіотелефонію, проголосивши

«спорідненість» між нею і міжнародною мовою як засобами, що сприяють процесу інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя. У зв'язку з цим одним із основних завдань есперанто-руху стала поляризація проекту Л. Заменгофа серед радистів і радіоаматорів і, навпаки, радіоаматорства серед есперантистів.

Перша в світі радіопередача мовою есперанто була передана 19 червня 1922 р. зі станції WJZ в Нью-Йорку (США, штат Нью-Джерсі). Згодом експериментальний досвід мовлення міжнародною мовою продовжили радіостанції Лондона (1922), Москви, Монреалю і Ріо-де-Жанейро (всі – в 1923 р.), а в 1924 р. мова есперанто вже звучала в пражському, женецькому і гельсінському радіо-ефірі [30, с. 349].

В СРСР перша радіо-передача з використанням міжнародної мови відбулась 25 квітня 1923 р. з ініціативи Народного комісаріату пошти і телеграфів РРФСР [8, с. 5]. Це був перший досвід щодо далеких радіотелефонних передач мовою есперанто (радіус Москва – Лондон), оскільки американські і англійські експерименти носили лише локальний характер. Незвичайний виступ мав успіх у радіослухачів, чий позитивні відгуки були отримані більш ніж з 300 міст СРСР, а в деяких газетах з'явилися замітки про цю подію [2, с. 3; 9, с. 2; 15, с. 3]. 25 вересня 1923 р. станція імені Комінтерну передала другу есперанто-радіо-доповідь Е. Дрезена «Всеросійська сільськогосподарська виставка», яка звучала в ефірі близько години. Після цієї передачі в Народний комісаріат пошти і телеграфу надійшли відгуки із Брюсселя та Німеччини [1, с. 3–4].

Успішно передавши два радіозвернення, ЦК СЕРК звернувся і до іншого жанру, який ставав в цей час досить популярним, – радіоконцерт. Перший радіоконцерт відбувся 17 вересня 1922 р., а з вересня 1923 р. вони стали відбуватися регулярно [12, с. 18].

25 листопада 1923 р. з московської Центральної радіотелефонної станції члени СЕРК передали перший в світі есперанто-радіоконцерт. Радіоаматори були заздалегідь повідомлені через пресу, що привернуло до нього широку увагу. Наприклад, у Полтаві приміщення радіотелефонної станції не змогло вмістити всіх бажаючих. «Занадто великою була спокуса в аудиторії. Довелося передавати слуховий апарат слухачам по черзі», – розповідала про це полтавська газета «Голос труда», рекомендуючи місцевим радистам придбати підсилювач і рупор, як у їхніх колег в Москві, Києві та інших великих містах [17, с. 3]. Отримавши позитивні відгуки есперантисти запланували й інші художні передачі: «Вечір з творів Дем'яна Бедного» і «Вечір байок Крилова»

[4, с. 10–12].

Другий есперанто-радіоконцерт був переданий 24 березня 1924 р. зі станції імені Комінтерну. До його годинної програми увійшли шість пісень, виконаних міжнародною мовою. До того ж передача знайшла радіослухачів не тільки в СРСР, але й за кордоном: відгуки про гарну чутність надійшли з Німеччини та Естонії. Наступний міжнародний концерт – сліпців-есперантистів – було заплановано поставити 4 травня 1924 р. [3, с. 1].

Однак провідним жанром, в якому працювали есперантисти, як і раніше залишався публіцистичний виступ перед мікрофоном. Це пояснюється тим, що на даному етапі розвитку СЕРК не мав власної транснаціональної періодики, його активісти не мали інших можливостей, крім як за допомогою радіомовлення, використовувати есперанто «в інтересах радянських республік і з метою сприяння їх міжнародним завданням» [16, с. 8]. Тому, отримавши можливість звернутися до закордонної аудиторії за допомогою радіозв'язку, вони намагалися робити змістовні й цікаві інформаційні передачі, знайомлячи слухачів з історією та успіхами Радянського Союзу і тим самим підтримуючи і піднімаючи світової престиж держави [6, с. 233].

За рік радянські радіостанції організували не менше семи передач міжнародною мовою, спрямованих переважно на іноземних радіоаматорів – робітників і селян. Таким шляхом було започатковано практичне застосування есперанто для пропаганди радянських цінностей, ідеї світової революції, що стало першим серйозним успіхом діяльності СЕРК, спрямованої в державних інтересах. У другій половині 1920-х рр. такий успіх був підкріплений рухом робітників-есперантистів, який демонстрував значні досягнення в забезпеченні зарубіжної преси кореспонденціями про розвиток радянських республік. Таким чином, есперанто-радіопередачі, кількість яких з кожним роком зростала, стали основною передумовою становлення і розвитку кореспондентського есперанто-руху (есперкорства) [6, с. 233–234].

Починаючи з 30 квітня 1924 р. радіомовлення міжнародною мовою набуло регулярного характеру: кожне останнє число місяця, а з липня два рази на місяць, на станції імені Комінтерну проводилися радіоконцерти або літературні вечори, читалися лекції і доповіді [3, с. 1; 33, с. 2].

Завдяки їх зусиллям, з початку 1924 р. есперанто-концерти, доповіді та навіть рекламні повідомлення передавали радіостанції Праги, Женеви, Лондона, Борнмута (Англія), Нью-Джерсі, Філадельфії, Клівленда (США) і Вікторії (Канада) [22, с. 12; 14, с. 1].

Після перших успіхів, есперантисти Радянського Союзу та інших країн прийшли до розуміння того, що радіомовлення можна використовувати не тільки як засіб зв'язку між слухачами, які володіють міжнародною мовою, а й для популяризації її серед населення. Організація радіо-уроків стала розглядатися як одне з важливих завдань всього есперанто-руху. У середині 1920-х рр. вони передавалися радіостанціями Австрії, Німеччини, Іспанії, Італії, Франції, Швейцарії, Бразилії, США і Уругвая [13, с. 5–6]. Цьому значною мірою сприяли рекомендації Міжнародної радіо-конференції (Женева, 23 квітня 1924 р.) і Першого міжнародного конгресу радіоаматорів (Париж 19 червня 1925 р.) прийняти есперанто в якості мови міжнародного зв'язку, а також надання есперанто статусу офіційної міжнародної мови Американської радіо-ліги в серпні 1924 р. [8, с. 5]. У 1926 р. викладанням проекту Л. Заменгофа займалися 10 станцій у п'яти європейських країнах – всього 12 уроків на тиждень. В той час як уроки англійської мови передавали тільки 4 станції чотирьох країн 9 разів на тиждень; статистичні показники щодо французької та іспанської мов були ще меншими [27, с. 17].

Перший есперанто-радіо-курс в СРСР стартував 6 лютого 1925 р. після того, як керівництву СЕРК вдалося зацікавити міжнародною мовою Московську губернську раду професійних спілок, яка мала власну радіостанцію. Заняття проходили щоп'ятниці з 19:15 до 20:00 на довжині хвилі 450 м. Заняття проводив член ЦК СЕРК В. Жаворонков. Кожен урок починався з міні-повіді, яка висвітлювала історію допоміжної мови і ступінь її поширеності «серед світового робітничого руху» [33, с. 2]. Незвичайний радіо-курс знайшов досить велику кількість слухачів, про що свідчить безліч запитів радіоаматорів з приводу навчальної есперанто-літератури. З цією метою радіо-бюро ради профспілок продавало підручники в московському радіотехнічному магазині [10, с. 10]. Курс завершився в кінці весни, викликавши інтерес не тільки у жителів Московської губернії, а й слухачів інших регіонів СРСР, які звернулися з проханням повторити уроки через більш потужну станцію [6, с. 236].

Регулярне мовлення міжнародною мовою як в СРСР, так і в світі в цілому надавало його активістам впевненості в тому, що радіо неминуче перешлітається з есперанто. Значну роботу в цьому напрямі зробив і СЕРК. Проголосивши своїм завданням «сприяння об'єднанню світового пролетаріату на ґрунті есперанто», з метою взаємовигідного співробітництва він намагався заручитися

підтримкою ряду об'єднань, серед яких було і Товариство друзів радіо. Есперантисти пропонували їх активістам допомогу в освоєнні допоміжної мови і налагодженні листування з іноземними однодумцями, а ті, в свою чергу, стаючи його прихильниками, повинні були брати участь у розвитку пролетарського есперанто-руху. Тому значною подією для СЕРК стало визнання Товариством друзів радіо корисності проекту Л. Заменгофа [6, с. 238].

Загалом у 20–30-х рр. XX ст. мова есперанто звучала в ефірі більше 80 радіостанцій світу. Есперантисти-кореспонденти починали вивчення проекту Л. Заменгофа за допомогою радіо-курсів, а їхня подальша робітничорівська діяльність полягала не тільки в обслуговуванні періодичної преси, але і в створенні есперанто-радіопрограм. Поява останніх справила значний вплив на розвиток міжнародного зв'язку допоміжною мовою. Завдяки радіомовленню із засобу переважно письмового спілкування проект Л. Заменгофа за відносно нетривалий період часу став мовою усної масової комунікації, що, безсумнівно, поклато початок новому етапу його історії. Таким чином, есперанто-радіопередачі виявилися не тільки специфічним засобом ідеологічного впливу (так їх розглядали активісти СЕРК), а й цікавим соціально-культурним та історичним явищем [6, с. 241].

У другій половині 20-х – середині 30-х рр. XX ст. радіомовлення мовою есперанто почало розвиватися з новою силою. Основною причиною цього стало те, що з червня 1925 р. згідно з постановою ЦК РКП (б) «Радиоагитация», керівництво радіоагітацією було покладено на Народні комісаріати освіти [7, с. 80], які розглядали цю мову як серйозний засіб міжнародної пропаганди. Тому в ці роки в системі мовних програм, які виконували інформаційно-пропагандистські завдання, міцне місце зайняли есперанто-передачі, придбавши популярну в СРСР форму радіогазети.

Із середини 1920-х рр. в різних містах СРСР з'явилися нові радіостанції, редакції яких відразу ж установили зв'язок з есперантистами. У Харкові в 1926 р., незабаром після відкриття станції «Радіопередача», культвідділ Харківської обласної ради професійних спілок за допомогою місцевого відділення Союзу есперантистів радянських країн (СЕРК) організував радіо-курс есперанто, розрахований на робочих, головним чином робкорів (робітничих кореспондентів), а також службовців, народних вчителів і учнів. Він включав уроки (10–15 хв.), лекції російською мовою з питань практики, теорії й історії міжнародної мови (10–15 хв.) та інформаційні повідомлення (4–5 хв.). Згодом керівництво станції, яке «ставилося до курсу вкрай

доброзичливо», збільшило час цієї передачі з півгодини до **45** хвилин. Заняття проходили протягом шести місяців і закінчилися в березні **1927** р. [19, с.196].

Восени **1927** р. за прикладом «Радіопередачі» з'явилася ще одна Харківська радіостанція, яка належала Народному комісаріату освіти УСРР. На відміну від занять, організованих профспілковою радіостанцією, новий радіо-курс есперанто передавався українською мовою, хоча і був заснований відповідно до російськомовного підручника есперанто С. Рубльова [18], наявність якого було обов'язковою для кожного зареєстрованого слухача. Крім того, використовувалися прийоми заочного навчання: за невелику плату студенти «радіоуніверситету» могли надсилати для виправлення письмові роботи. Такі заходи, на думку організаторів, гарантували «більш-менш усталений склад слухачів і продуктивність курсу», якому передували п'ять ознайомлювальних лекцій про основи міжнародної мови [34, с. 11]. Радіо-уроки (**30** занять по **25** хвилин протягом **5** місяців) не спричинили великого інтересу у місцевої аудиторії – кількість зареєстрованих слухачів склала **73**. Незважаючи на це, редакція української літературно-музично-мистецької газети «Ефір», що передавалася з тієї ж станції, звернула увагу на міжнародну мову і запропонувала місцевим есперантистам час від часу організувати есперантомовні номери «Ефіру» [21, с. 44].

Перший такий номер від **2** жовтня **1927** р. включав вступ українською мовою та мовою есперанто, статті «Українська післяжовтнева література» і «Українське післяжовтнєве мистецтво», переклади оповідань М. Хвильового і В. Підмогильного, а також віршів В. Еллан-Блакитного, М. Рильського, М. Семенка, П. Тичини та інших. Між декламаціями звучали музичні твори Ф. Козицького, Л. Лісовського і Б. Новосадського. Приблизно за місяць до виходу радіогазети есперантисти розіслали анонси у міжнародні періодичні есперанто-видання, а за тиждень помістили оголошення у всіх харківських газетах, забезпечивши тим самим широку аудиторію [20, с. 44].

20 листопада **1927** р. відбувся другий номер «Ефіру», приурочений до **10**-річної річниці жовтневої революції. Третій номер, присвячений українській літературі, був переданий **8** січня **1928** р. станцією Народного комісаріату пошти і телеграфу [28, с. 45].

З початку листопада **1929** р. станція «Радіо-Харків» почала вести щоденні програми міжнародною мовою. За перші чотири місяці було передано **60** коротких повідомлень і оглядів, більша половина з яких присвячена

антирелігійному руху в СРСР, особливо в Україні. Наприклад, у грудні **1929** р. на основі публікацій у місцевій пресі була підготовлена «християнська» інформаційна добірка про закриття церков, «зняття дзвонів для цілей індустріалізації» і т.п. [31, с. 60-61].

Таким чином, за **5** років харківські активісти домоглися значного прогресу в розвитку есперанто-радіомовлення – навчальні курси, регулярні культурно-просвітницькі та агітаційно-пропагандистські передачі (зокрема радіогазета), що знайшли слухачів у різних країнах, сприяли не лише офіційному поширенню ідеологічно значимої інформації, але й популяризації міжнародної мови.

З кожним роком в СРСР мережа радіогазет неухильно поширювалася: до середини **1928** р. їх кількість досягла **80**, а до **1930** р. – близько **300** [7, с. 64]. Одночасно збільшувалась і кількість радіогазет мовою есперанто, які, зазвичай, включали лекції і доповіді про цю мову та радіо-уроки.

Так, **2** вересня **1927** р. в ефірі Київської радіостанції відбулася есперанто-повідь, після якої було прийнято рішення організувати радіо-курс міжнародної мови. У свою чергу, популярність уроків есперантоспонукала Радіо-секцію культвідділу місцевої ради профспілок заснувати «Есперанто-радіо-біюлетень», перший номер якого відбувся **19** листопада **1928** р. Наступні випуски цієї радіогазети передавалися протягом півгодини один раз на тиждень. В основному в ній висвітлювались питання есперантизму, робився огляд соціалістичної есперанто-періодики, а у відділі «Наше листування» зачитувалися листи робкорів-есперантистів [5, с. 343]. Спеціальний номер був присвячений перевиборам міської ради. Навчальний курс з міжнародної мови викликав живий інтерес до нього у місцевих радіослухачів – досить часто редакція бюлетеня отримувала листи такого змісту: «Есперанто-передачі раз на тиждень нас не задовольняють. Вони тільки розпалюють нас, стимулюють до вивчення» [5, с. 343]. Великий обсяг матеріалу змусив есперантистів просити збільшити час передачі на **10-15** хвилин [5, с. 343].

В Україні роботу над радіо-курсом і радіогазетою за участю місцевої організації СЕРК, крім Київського, розпочав і Одеський радіоцентр. Тільки у **1930** р. міжнародною мовою ним було передано **11** номерів «Есперанто-радіо-біюлетенів», а також **3** концерти, **1** лекцію з історії революційного руху і ряд доповідей різної тематики (**9** – політичної, **3** – антирелігійної і **1** – антимілітаристської) [23, с. 13].

На початку **1933** р. донбаські есперантисти, які вже мали досвід організації радіо-уроків у **1929** р. і щотижневих програм у **1930** р. [29, с. 75],

опублікували повідомлення про підготовку радіогазети для юних есперантистів «**Esperanto-pionero**» («Есперанто-піонер»), головна тема якої – «життя і боротьба радянських дітей». Передавати її планувалося двічі на місяць протягом півгодини з радіостанції міста Сталіно [35, с. 9].

В СРСР радіопередачі мовою есперанто проводилися до 1937 р. Як відзначалося в єдиному номері бюлетеня СЕРК за 1936 р., «...Ленінградський і Мінський Радіоцентри не перестали робити есперанто-передачі» [32, с. 7], що, ймовірно, свідчить про закриття всіх програм міжнародною мовою на інших радянських станціях. Повне ж припинення есперанто-мовлення відбулося в другій половині січня 1937 р., коли керівництво Всесоюзного комітету з радіофікації і радіомовлення при Раді народних комісарів СРСР оголосило про «ліквідацію есперанто-передач» [6, с. 250].

Здивовані тим, що трапилося, есперантисти спробували переконати Всесоюзний радіокомітет змінити прийняте ним рішення або хоча б пояснити його причини, що, однак, не принесло результатів – подальша доля есперанто-руху вже була вирішена. Арешти українських есперантистів у 1936 р. поклали початок тривалому судовому процесу над керівниками СЕРК, що проходив у 1937-1938 рр. і який призвів до розгрому цієї організації і заборони на використання проекту Л. Заменгофа радянськими засобами масової інформації [6, с. 140–150].

Таким чином, «союз есперанто і радіо» проіснував у СРСР майже 14 років – з 25 квітня 1923 р. до першої половини січня 1937 р. У цей період міжнародна мова звучала в ефірі радіостанцій більш ніж 10 міст всіх чотирьох союзних республік – України, Росії, Білорусії і Закавказької федерації. Радіогазети, радіо-концерти та інші інформаційні і художні програми мовою есперанто стали гарним доповненням до «есперкорівського листування», яке в цей період набуло стрімкого розвитку.

Завдяки співпраці СЕРК з радіоцентрами, у повідомлень радянських і іноземних робкорів-есперантистів з'явився ще один канал для поширення, який за територіальним охопленням перевершував всі інші: друковані видання, стінгазети і виступи перед аудиторією. Крім стратегічної ролі, радянські передачі міжнародною мовою також відігравали важливу роль у популяризації та розвитку цього лінгвістичного проекту – особливо якщо враховувати той факт, що радіомовлення було єдиною можливістю використовувати його в усній масовій комунікації.

Необхідно відзначити, що проект Л. Заменгофа був не єдиною штучною мовою, яка в 1920-1930-і рр. використовувалася радистами. Зокрема, прихильники реформованого

есперанто – ідо – прагнули також налагодити співпрацю з радіостанціями різних країн. Так, на Першому міжнародному конгресі радіоаматорів, що проходив у Парижі в квітні 1925 р. мова ідо, поряд з англійською мовою і есперанто, була запропонована як міжнародна мова радіо-телефонії [25, с. 7].

Відомості про те, що в 20–30-і рр. ХХ ст. в ряді країн радіомовлення велось штучними мовами є одним із свідчень тієї натхненності, яку, відчуваючи розпочате формування світового інформаційного простору, переживали радисти і радіоаматори того часу. Їх прагнення до експериментів в галузі поширення інформації в глобальному масштабі, ставши опорою бажанням прихильників есперанто увести цю мову в ужиток сучасного ім суспільства, спричинило появу в 20-х рр. ХХ ст. незвичайного інформаційного продукту – повідомлення допоміжною мовою, адресованого абсолютно різномірній і «розпорошеній» по світу аудиторії. Транслявання таких повідомлень називають одним із найбільш значних досягнень есперантистів за всю історію їх громадського руху.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Тому більш детального вивчення потребує історія створення та розвитку тих міжнародних мов, які залишили помітний слід в історії вітчизняної та зарубіжної інтерлінгвістики, насамперед – мови «есперанто», яка, на думку багатьох дослідників, теоретиків та практиків, була і залишається універсальним засобом міжкультурного діалогу та людського взаєморозуміння в загальносвітовому масштабі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Викжа. Наш радио-доклад (второй) / Викжа // Бюллетень ЦК СЭСС. – 1923. – № 7 (13). – С. 3–4.
2. Викжа. Наш радио-доклад // Бюллетень ЦК СЭСС. – 1923. – № 4 (10). – С. 16–17.
3. Викжа. Радиотелефония и эсперанто / Викжа // Бюллетень ЦК СЭСС. – 1924. – № 15. – С. 1.
4. Викжа. Эсперанто-радиопередачи / Викжа // Бюллетень ЦК СЭСС. – 1924. – № 1 (14). – С. 10–12.
5. Виктор-Чехович Д. Говорит Киев... / Д. Виктор-Чехович, Б. Эггерс // Международный язык. – 1929. – № 6. – С. 343.
6. Власов Д. В. Эсперанто: полвека цензуры : развитие эсперанто-движения и его журналистики в условиях цензуры в Российской империи и СССР (1887-1938 гг.) : монография / Д. В. Власов. – Москва : Импэто, 2011. – 181 с.
7. Горяева Т. М. РадиоРоссии. Политический контроль радиовещания в 1920-х – начале 1930-х годов. Документированная история /

- Т. М. Горяева. – М. : «РОССПЭН», 2000. – 175 с.
8. Краткая радио-эсперанто хронология // Международный язык. – 1926. – № 8 (34). – С. 5.
  9. Кузьмич Д. Диво-дивное / Д. Кузьмич // Коммуна. – 1923. – № 92. – С. 2.
  10. Курсы эсперанто по радиотелефону // Советский эсперантист. – 1925. – № 3–4. – С. 10.
  11. Пропаганда по радиотелефону // Коммунист. Орган Астраханского губкома РКП. – 1923. – № 92. – С. 4.
  12. Радиожурналистика: учебник / Под ред. А. А. Шереля. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 480 с.
  13. Радиостанции, регулярно применяющие эсперанто // Международный язык. – 1926. – № 8 (34). – С. 5–6.
  14. Радиотелефония и эсперанто // Бюллетень ЦК СЭСС. – 1924. – № 15. – С. 1.
  15. Разговор по радиотелефону // Саратовские известия. – 1923. – № 93. – С. 3.
  16. Резолюция по вопросу о международной деятельности СЭСС // Бюллетень ЦК СЭСС. – 1923. – № 6. – С. 8.
  17. Рогозовский Г. Радио-концерт / Г. Рогозовский // Голос труда. – 1923. – № 270 (1011). – С. 3.
  18. Рублёв С. Г. Кружок эсперанто: практическое пособие для групповых занятий / Рублёв. – М., 1927. – 60 с.
  19. Спиридович Е. Радио-курс эсперанто / Е. Спиридович // Известия ЦК СЭСС. – 1927. – № 5–6. – С. 196.
  20. Филиппов Г. Наша работа в эфире / Г. Филиппов // Известия ЦК СЭСР. – 1928. – № 1–2. – С. 44.
  21. Филиппов Г. Опыт харьковских радио-курсов эсперанто / Г. Филиппов // Известия ЦК СЭСР. – 1928. – № 7–8. – С. 224–227.
  22. Франк Г. Значение международного языка эсперанто для радиотелефонии / Г. Франк // Эсперантист Востока. 1924. – № 1. – С. 12.
  23. Холм Н. Радио-эсперанто / Н. Холм // Bultenode CK SEU. – 1931. – № 2. – С. 13.
  24. Эсперанто-радио-концерт // Голос труда. – 1923. – № 265 (1006). – С. 4.
  25. Эсперанто – международный язык радиолобителей // Советский эсперантист. – 1925. – № 7. – С. 7.
  26. Эсперанто [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://uk.wikipedia.org/wiki/Univer_sala_Esperanto-Asocio
  27. Эсперанто или английский? // Международный язык. – 1926. – № 17. – С. 17.
  28. Fillipov G. Esperanto en la etero / G. Fillipov // Bultenode CK SEU. – 1928. – № 5–6. – С. 44–47.
  29. Jurgenson A. Radio-kurso – ĵurnal a diskutopri Esperanto / A. Jurgenson // Bultenode CK SEU. – 1929. – № 5. – С. 75.
  30. Lappena I. Uzopor praktikajceloj / I. Lappena

- // Esperanto en perspektivo. London, Rotterdam, 1974. – 844 p.
31. Porate is moperradiokaj Esperanto // Bultenode CK SEU. – 1930. – № 3–4. – С. 60–61.
  32. Radioreguledis aŭdigasen esperanto // Sur Posteno Klasbatala. – 1936. – № 1–2. – С. 7.
  33. Radio-kroniko Sovetlanda // Радиолобитель. – 1924. – № 4. – С. 2.
  34. Takanto A. Радио-университет эсперанто на дому / А. Takanto // Бюллетень (Официальная часть «Известий ЦК СЭСР»). – 1927. – № 1–2. – С. 11.
  35. Volgin V. Pionira radio-gazeto / V. Volgin // SurPosteno. – 1933. – № 1. – С. 9.

REFERENCES TRANSLATED AND
TRANSLITERATED

1. Vykzha. Nash radyo-doklad (vtoroi) / Vykzha // BiulletenTsK SЭSS. – 1923. – № 7 (13). – С. 3–4.
2. Vykzha. Nash radyo-doklad // BiulletenTsK SЭSS. – 1923. – № 4 (10). – С. 16–17.
3. Vykzha. Radyotelefonyia y эсперанто / Vykzha // BiulletenTsK SЭSS. – 1924. – № 15. – С. 1.
4. Vykzha. Эсперанто-radyoperedachy / Vykzha // BiulletenTsK SЭSS. – 1924. – № 1 (14). – С. 10–12.
5. Vyktorov-Chekhovych D. HovorytKyev... / D. Vyktorov-Chekhovych, B. Эhhers // Mezhdunarodnyi yazyk. – 1929. – № 6. – С. 343.
6. Vlasov D. V. Эсперанто: polveka tsenzury : razvytye эсперанто-dvyzhenyia y eho zhurnalystyky v uslovyakh tsenzury v Rossyiskoi ympery y SSSR (1887-1938 hh.) : monohrafyia / D. V. Vlasov. – Moskva : Ympeto, 2011. – 181 s.
7. Horiaeva T. M. Radyo Rossyy. Polytychesky kontrol radyoveshchaniav 1920-kh – nachale 1930-kh hodov. Dokumentyrovannaia ystoriya / T. M. Horiaeva. – М. : «РОССПЭН», 2000. – 175 с.
8. Kratkaiia radyo-эсперанто khronolohyia // Mezhdunarodnyi yazyk. – 1926. – № 8 (34). – С. 5.
9. Kuzmych D. Dyvo-dyvnoe / D. Kuzmych // Kommuna. – 1923. – № 92. – С. 2.
10. Kursy эсперанто по radyotelefonu // Sovetskyi эсперантист. – 1925. – № 3–4. – С. 10.
11. Propahanda po radyotelefonu // Kommunyst. Orhan Astrakhanskoho hubkoma RKP. – 1923. – № 92. – С. 4.
12. Radyozhurnalystyka: uchebnyk / Podred. A. A. Sherelia. – М. : Yzd-vo MHU, 2000. – 480 с.
13. Radyostantsyy, rehuliarno prymeniiaushchye эсперанто // Mezhdunarodnyi yazyk. – 1926. – № 8 (34). – С. 5–6.
14. Radyotelefonyia y эсперанто // Biulleten TsK SЭSS. – 1924. – № 15. – С. 1.
15. Razghovor po radyotelefonu // Saratovskye yzvestyia. – 1923. – № 93. – С. 3.
16. Rezoliutsyia po voprosu o mezhdunarodnoi

- deiatelnosty SŌSS // Biulleten TsK SŌSS. – 1923. – № 6. – S. 8.
17. Rohozovskiy H. Radyo-kontsert / H. Rohozovskiy // Holos truda. – 1923. – № 270 (1011). – S. 3.
  18. Rublëv S. H. Kruzhok esperanto: praktycheskoe posobyе dlia hrupponykh zaniatyi / Rublëv. – M., 1927. – 60 s.
  19. Spyrudovych E. Radyo-kurs esperanto / E. Spyrudovych // Yzvestyia TsK SŌSS. – 1927. – № 5–6. – S. 196.
  20. Fylyppov H. Nasharabota v эfyre / H. Fylyppov // Yzvestyia TsK SŌSR. – 1928. – № 1–2. – S. 44.
  21. Fylyppov H. Опыт kharkovskyykh radyo-kursov esperanto / H. Fylyppov // Yzvestyia TsK SŌSR. – 1928. – № 7–8. – S. 224–227.
  22. Frank H. Znachenye mezhdunarodnoho yazyka esperanto dlia radyotelefonyy / H. Frank // Эсперантyst Vostoka. 1924. – № 1. – S. 12.
  23. Kholm N. Radyo-эсперанто / N. Kholm // Bultenode CK SEU. – 1931. – № 2. – S. 13.
  24. Эсперанто-радио-концерт // Holos truda. – 1923. – № 265 (1006). – S. 4.
  25. Эсперанто – mezhdunarodnyi yazyk radyoliubyteli // Sovetskiy эсперантyst. – 1925. – № 7. – S. 7.
  26. Эсперанто [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://uk.wikipedia.org/wiki/Universala_Esperanto-Asocio
  27. Эсперанто yly anhlyiskiy? // Mezhdunarodnyi yazyk. – 1926. – № 17. – S. 17.
  28. Fillipov G. Esperantoenlaetero / G. Fillipov // Bultenode CK SEU. – 1928. – № 5–6. – S. 44–47.
  29. Jurgenson A. Radio-kurso – žurnal a diskutopri Esperanto / A. Jurgenson // Bultenode CK SEU. – 1929. – № 5. – S. 75.
  30. Lappena I. Uzopor praktikajceloj / I. Lappena // Esperanto en perspektivo. London, Rotterdam, 1974. – 844 r.
  31. Porate is moperradiokaj Esperanto // Bultenode CK SEU. – 1930. – № 3–4. – S. 60–61.
  32. Radio reguledisaŭdigasen esperanto // Sur Posteno Klasbatala. – 1936. – № 1–2. – S. 7.
  33. Radio-kroniko Sovetlanda // Radyoliubytel. – 1924. – № 4. – S. 2.
  34. Takanto A. Radyo-unyversytet эсперанто na domu / A. Takanto // Biulleten (Ofytsyalnaia chast «YzvestyiTsK SŌSR»). – 1927. – № 1–2. – S. 11.
  35. Volgin V. Pionira radio-gazeto / V. Volgin // Sur Posteno. – 1933. – № 1. – S. 9.